

Ш.Содном

Доктор (PhD), профессор.

Посткоммунист шилжилт: үзэл баримтлал ба үйл явц

Нийгмийн дэвшлийн динамик шинж чанар нь нийгэм эдийн засгийн нэг тогтолцооноос нөгөөд хувьсалын хийгээд хувьсгалын замаар шилжих хөдөлгөөнөөр илүү тодорхой илэрдэг. Үүнийг нийгмийн шилжилт, шилжилтийн үе хэмээх ойлголтоор илэрхийлдэг нь түгээмэл зүйл. Өнөөдөр энэ үйл явцыг судалдаг транзитологи (шилжилт судлал) хэмээх мэдлэгийн тусгай салбар нэгэнт бий болсон байна. Транзитологи бол тоталитар болон авторитар дэглэмээс ардчилалд шилжиж буй улс орнууд дахь улс төрийн үйл явцыг судалдаг улс төрийн шинжлэх ухааны салбар юм. Тэрээр улс төрийн модернизацийн онолын зарим сул талыг залруулан засах зорилгоор 70-аад оны эхэн үед үүссэн боловч онол, арга зүйн ерөнхий зарчмын хувьд түүнтэй ойролцоо юм.

Гэвч улс төрийн модернизацийн онол "гурав дахь ертөнцийн" хөгжиж буй орнуудын нийгмийн шинэчлэлтийн асуудлыг голлон авч үздэг бол транзитологи нь орчин үеийн нийгмийн үндсэн бүтэц бүхий бөгөөд ардчилалд дахин шилжиж буй улс орнууд дахь улс төрийн үйл явцыг шинжлэн судалдаг. Ардчилсан дэглэм урьд нь оршин тогтож байсан улс орныг ардчилах тухай асуудал дэлхийн хоёрдугаар дайны дараа Герман, Итали дахь тоталитар фашист дэгмэм, Японы авторитаризм, милитаризмын үр дагаварыг арилгах, нийгмийг дахин шинэчлэх шаардлагатай холбогдон анх тавигдсан байна. Ийм асуудал мөн авторитар засаглалын үеийн дараа ардчилсан зарчимд буцаж шилжсэн Өмнөт Европын Испани, Португали ба Грек улсуудад давтагдсан юм. Тэрчлэн цэргийн диктатур ардчилсан сонгуулиар гарч ирсэн засгийн газруудад байраа тавьж өгсөн Латин Америкийн орнуудад ч иймэрхүү шилжилт хэрэгжсэн билээ. Энэ нь Ази-Африкийн орнуудад уламжлалт тогтолцоог халж ардчилал цоо шинээр үүсэн тогтож нийгмээ барууны хэв загвараар шинэчлэх үйл явцаас зарчмын хувьд өөр асуудал бөгөөд өөрөө хэлбэл ардчилсан тогтолцоонд эргэж шилжих, нийгмийг дахин ардчилах тухай асуудал юм. Юрген Хабермас үүнийг "хоцорсныгоо нөхөх" хувьсгал хэмээн нэрлэсэн байдаг.

XX зууны 70-аад оны дунд үеэс чухамдаа дэлхийн бараг бүх тив, бүс нутгийг хамарч байсан ардчилсан бус дэглэм нуран унах үйл явц эрч хүчээ авч глобаль шинжтэй боллоо. С. Хантингтон "Ардчиллын гурав дахь давалгаа" гэж нэрлэсэн энэ үйл явцын оргил нь болж 80-90 оны заагаар ЗХУ болон социалист системийн орнуудад коммунист дэглэм задарч унав. Энэ үеэс посткоммунист хөгжлийн үйл явц нь транзитологийн судалгааны гол объект болсоор байна. Эхэн үедээ социалист байсан орнуудад ардчилсан дэглэм тогтон бүрэлдэх, зах зээлийн харилцаанд шилжих тухай асуудлыг улс төрийн модернизацийн онолын үзэл баримтлалын уламжлалт хандлагуудад тулгуурлан судлаж байлаа. Эдгээр нь хамгийн ерөнхий байдлаараа улс төрийн ардчилал, зах зээлийн эдийн засаг хоёр органик, салшгүй холбоотой; ардчилалд шилжихийн тулд техник технологийн хийгээд нийгэм соёлын, нийгэм эдийн засгийн хөгжлийн тодорхой түвшин зайлшгүй чухал; ардчилалын нийгмийн бааз суурь нь нийгэмд зонхилох байдалтай дунд анги мөн; иргэний нийгэм бүрэлдэн төлөвшихгүйгээр ардчилал үүсэн тогтнох бололцоогүй хэмээн үздэг онолын баримтлалууд байв. Посткоммунист орнуудад эдийн засаг, улс төрийн шинэ институтууд батжин бэхжих хэтийн төлөвийг Герман, Итали, Өмнөт Европ ба Латин Америкийн орнуудын посттоталитар, поставторитар хөгжлийн туршлагаар тайлбарлаж байлаа.

Харин өнөөдөр посткоммунист шилжилтийн үйл явцыг судалж буй барууны улс төр судлаачдын дунд үзэл баримтлалын зарим ялгаа ажиглагдаж байна. Тухайлбал, А.Лейпхарт, Ф.Шмиттер нарын эрдэмтэд Дорнод Европын орнууд болон посткоммунист орон зайд өнөөдөр явагдаж байгаа үйл явц хичнээн онцлогтой байлаа ч тэр нь

"ардчилалын гурав дахь давалгаанд" татагдан орсон бусад бус нутгууд дахь үйл явц, үзэгдлүүдтэй адил юм гэж үзэж байна.¹ Харин Америкийн судлаач В.Барнс, С.Терри нар дорнод Европ дахь үйл явц Латин Америкийнхаас ч ялгаатай, тэнд ардчилалыг сэргээн тогтоох тухай асуудал яригдахгүй. Посткоммунист орнуудад эрх зүйт төр болон ардчиллын бусад институтуудыг сэргээн тогтоож байгаа биш харин цоо шинээр бий болгож байна. Эдийн засгийн хүрээнд ч мөн адил эдийн засгийн өмнөх тогтолцоог засаж сайжруулж байгаа бус харин зах зээлийн эдийн засгийн шинэ тогтолцоог бүрдүүлж байна гэжээ.

Америкийн улс төр судлаач С.Терри посткоммунист орнуудад тулгарч байгаа асуудлууд нь урьд өмнө тоталитаризм, авторитаризмаас ардчилалд шилжсэн орнуудад хэрэгжүүлсэн зорилтуудаас наад зах нь дараах зүйлээр ялгаатай гэж үзжээ.² **Нэгдүгээрт**, посткоммунист орнуудад зах зээлийн эдийн засаг, плюраль ардчилал хоёрыг нэгэн зэрэг бий болгохыг эрмэлзэж байна. Өнөөг хүртэл нэг ч авторитар ба тоталитар систем коммунист улсуудынх шиг эдийн засгийн нийгэмчлэл, хэт төвлөрөлийг үзээгүй. Зах зээлийн аж ахуй, ардчилалын тогтвортой системийг нэгэн зэрэг бүрдүүлэх гэсэн эрмэлзэл нь посткоммунист шилжилтийн дотоод зөрчилт байдлыг бий болгож байна. Ардчилал, зах зээл хоёр түүхэн хэтийн төлөвийн хувьд харилцан бие биенээ нөхөн бэхжүүлж баталгаажуулдаг ч социалист байсан орнуудын шинэтгэлийн өнөөгийн шатанд тэдгээр нь өөр хоорондоо зөрчилдөж нэг нь нөгөөдөө бэрхшээл хүндрэл учруулж байна. Тухайлбал, эдийн засгийн радикаль шинэтгэл хүн амын амьжиргааны төвшин ихээхэн буурахад хүргэж, зах зээлд шилжих шилжилтийн эхэн үеийн бэрхшээл зовлон нь улс төрийн тогтворгүй байдлыг бий болгож тэр нь улмаар эдийн засгийн цаашдын шинэтгэлийн эрх зүйн хийгээд институциональ үндэс суурийг буй болгоход бэрхшээл учруулж, гадаадын хөрөнгө оруулалтыг татахад саад болж, эдийн засгийн уналтын үргэлжлэх хугацааг уртасгаж байна. Эдийн засгийн уналт эргээд улс төрийн хурцадмал байдлыг гүнзгийрүүлж байна.

Хоёрдугаарт, эдийн засаг, аж үйлдвэрийн хөгжлөөр хоцрогдсон улс орнууд ардчилалд шилжихэд улс ардын аж ахуйн салбаруудыг шинээр бий болгох зорилт тавигддаг. Харин посткоммунист орнуудад олон үйлдвэр аж ахуйн газруудыг өөрчлөн байгуулах, техник технологийн хувьд шинэчлэхийн зэрэгцээ аж үйлдвэрийн салбарын нэлээд хэсгийг бүрэн задлах асуудал тавигдсан юм.

Гуравдугаарт, америкийн судлаач С.Терри поставторитар, посткоммунист шилжилтийн үйл явцуудын хоорондын ялгааг иргэний нийгмийн асуудалтай холбож үзсэн байна. Тэрээр Дорнод Европ болон хуучин ЗХУ-ын бүрэлдэхүүнд байсан улс орнуудын өнөөгийн бодит байдалд иргэний нийгэм гэсэн ойлголтыг хэрэглэх нь ихээхэн эргэлзээтэй зүйл. Иргэний нийгэм нь улс төр, олон нийтийн байгууллагууд төрөөс тусгаар, бие даасан байдалтай оршин байхыг төдийгүй тэдгээр нь тодорхой хүрээ хязгаарын дотор харилцан үйлчлэх чадвартай байхыг шаарддаг. Үйл ажиллагааны хууль ёсны болж институтжсэн хүрээ хязгааргүй, нийгмийн бүлгүүд ба лидерүүд нийтлэг дүрэм журмыг дагаж мөрдөхөд бэлэн биш байгаа цагт улс төрийн тогтолцоо тогтворгүйжин тамирдаж үйл ажиллагаа явуулах боломжгүй болдог гэжээ.

Посткоммунист орнуудад иргэний нийгэм бодитойгоор бүрэлдэн төлөвшихөд үлэмжхэн саад бэрхшээл учирч байна. Эдгээр орны дийлэнхэд нь коммунист дэглэм тогтохоос өмнө иргэний нийгмийн зарим элементүүд байсан хэдий ч тэр нь боловсронгуй хэлбэрээ олоогүй байв. Нөгөө талаас өмнөх үеийн оппозиц бүлгүүдийн улс төрийн бодит практик болон коммунист засаглалын жилүүдийн улс төрийн туршлага нь улс төр бол "хамтын боломжийг хэрэгжүүлэх урлаг" гэсэн ойлголтыг нийгэмд бий болгож чадаагүй. Иймээс ч посткоммунист орнууд дахь улс төрийн үйл явц нэгдмэл бус, хэсэг бусаг бөгөөд хэт бодгальчлагдсан, урьдын адил зөрчил мөргөлдөөн

¹ Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах: сравнительное исследование. М., 1997; Arend Lijhart. Democracies. Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries. New Heaven-London, 1984. p.1-20.

² Политология (проблемы теории). Санкт-Петербург, 2000. Стр. 337-339.

нь эвлэрэл зөвшилөөс давамгайлсан, сонгогч олон түмэн итгэл алдаж хүнийссэн байдалтай байна.

Дөрөвдүгээрт, посткоммунист ихэнх орнуудын үндэстэн угсаатны бүтэц нэг төрлийн бус, олон янз байдалтай юм. Энэ нь коммунист дэглэмийн дараах үзэл суртлын хоосон орон зайд үндэсний үзэл санаа өргөн тархахад хүргэсэн. Национализмын ямар ч хэлбэр ардчилалтай төдийлөн зохицдоггүй тиймээс ч нэг үндэстнийг нөгөөгөөс нь дээгүүр тавих, ялгаварлах, угсаатны шинжээрээ нийгэм задрах, салан туслах процесс хүчтэй явагдсан байна.

Тавдугаарт, посткоммунист шилжилтийн үйл явц олон улсын нөхцөл байдлын хувьд ч ялгаатай юм. Дайны дараах үеийн Герман, Итали 70-аад оны үеийн Өмнөд Европын улс орнуудын хувьд нөхцөл байдал илүү таатай байв. Эдгээр орнууд шилжилтийн үеийн хүндрэлтэй асуудлууд, ялангуяа эдийн засаг санхүүгийн бэрхшээлийг шийдвэрлэхдээ барууны өндөр хөгжилтэй орнуудын тусламжинд тулгуурласан бол посткоммунист орнууд зайлшгүй шаардлагатай гаднын тусламж дэмжлэг төдийлөн авч чадахгүй байна гэж үзсэн байна.

Посткоммунист орнууд дахь шилжилтийн үргэлжлэх хугацаа, үе шатны талаарх анхны ойлголт төсөөлөл ч чухамдаа өмнөх үеийн поставторитар шилжилтийн туршлага дээр тулгуурлаж байлаа. Тийм ч учраас аж үйлдвэр харьцангуй өндөр хөгжсөн Дорнод Европын орнууд болон Зөвлөлт Холбоот Улсын хувьд зах зээлийн эдийн засаг, тогтвортой ардчилалд шилжих үйл явц богино хугацаанд хэрэгжихээр таамаглаж байв. Энэ шилжилт нь Модернизацийн онолын уламжлалт үзэл баримтлалаар бол "ардчилалд шилжих", "ардчиллыг баталгаажуулж бэхжүүлэх" гэсэн хоёр үндсэн үе шаттай байх ёстой байлаа. Эдгээр ойлголт, дүгнэлтүүд өнөөдөр посткоммунист орнуудад хэрэгжиж буй эдийн засаг, улс төрийн шинэчлэлтийн бодит практикаар тодотгогдон шинэчлэгдэж байна.

Америкийн судлаач Л.Шин посткоммунист нийгмийн шилжилтийн дөрвөн үе шатыг нэрлэсэн байна. Үүнд: 1) тоталитар тогтолцоог эвдэн нураах, 2) ардчилсан тогтолцоонд шилжих, 3) Ардчилсан тогтолцоог бататган бэхжүүлэх, 4) ардчилсан институтууд төгс боловсронгуй болох үе шатууд байна гэжээ.³ Д.Растоу ардчилалд шилжих шилжилтийг : 1) "бэлтгэл шат", гол онцлог нь энэ үед плюрализм биш харин ашиг сонирхлын ялгарал хүчтэй байна. 2) "шийдвэр гаргах шат"-ардчилсан тохиролцоонд хүрч хэм хэмжээ, дүрэм журмаа батлан гаргаж, шинэчлэлтийг хэрэгжүүлэх, 3) "хэлбэршин төлөвших шат"-ардчилсан үнэт зүйлс, институт батжин бэхжих шат байна гэж үзжээ. Д.Растоугийн үзэж байгаагаар ардчилах үйл явцыг хэрэгжүүлэхэд хамгийн гол нь улс төрийн элитүүд зөвшилцөлд хүрсэн байх явдал юм. Ийм ч учраас тэрээр ардчилсан тогтолцоонд шилжих үйл явцын үе шатуудын дарааллыг "үндэсний эв нэгдэлээс, зөвшил, дасал зохицлоор дамжин ардчилалд хүрэх байдлаар тогтоосон байна."⁴

Г.Доннел, Ф.Шмиттер⁵ нар ардчилсан шилжилтийг мөн гурван үе шаттайгаар төсөөлж байв. Үүнд: 1) Либеральчлах-засаглалын аппаратыг өөрчлөхгүйгээр иргэдийн эрх чөлөө институтжих, үүний үр дүнд "асрамжийн ардчилал" /засаглалын хуучин аппарат ялангуяа цэргийнхний халамж хамгаалалтын дор ардчилсан институтүүд бүрэлдэн/ бий болох үе, 2) Ардчилах - ардчилсан хэм хэмжээ, дүрэм журам институтжих үе. Энэ нь нэг талаас авторитар дэглэмийг задалж, улс төрийн хүчнүүд ардчилсан институт ба процедурыг ухамсартайгаар сонгох явдлаас, нөгөө талаас, ардчилах үйл явцад улс төрийн засаглалын өмнөх бүтэц бүрэн өөрчлөгдөж чөлөөт, өрсөлдөөнт сонгуулиар улс төрийн ардчилсан системийн үндэс суурь тавигдах явдлаас

³ Политология (проблемы теории). Санкт-Петербург, 2000. Стр. 339.

⁴ Растоу Д.А. Переходы к демократии: попытка динамической модели // Полис. Г.2000, 1996. № 5-14.

⁵ O' Donnell G., Schmitter Ph. Transition from Authoritarian Rule. Tentative Conclusions About Uncertain Democracies. Baltimore, 1986.

хамаарна, 3) Иргэд дахин нийгэмших-шинээр ардчилсан хэм хэмжээ, үнэт зүйлсийг эзэмших үе байна гэж үзсэн байна.

Судлаач А.Пшеворски⁶ хоёр үе шат бүхий загварыг санал болгосон байна. Нэгдүгээр үе шат болох либеральчлал нь нийгмийн амьдралын тогтворгүй байдал, үйл явцын олон чиглэлт /доороос, дээрээс үүдэлтэй/ шинжээр тодорхойлогдоно. Үйл явцын өрнөлтөөс шалтгаалан авторитар дэгмэм дахин хүчтэй болох эсвэл ардчилалын эхний алхам хийгдэх нь энэ үе шатны үр дүн мөн. Хоёрдахь үе шат болох ардчилах үйл явц нь "авторитар дэглэмээс ангижрах", "ардчилсан засаглалыг хуульчлан баталгаажуулах" гэсэн хоёр хэсэгтэй байна. Авторитар шинэчлэгчид ба сөрөг хүчин дотооддоо болон өөр хоорондоо зөвшилд хүрч чадсанаар ардчилах үйл явц харьцангуй зовлон бэрхшээл багатай хэрэгжих бололцоотой гэсэн байна.

3.Бжезинский посткоммунист шилжилтийн улс төр, эдийн засгийн талыг харгалзан үзэх үндсэн дээр нийгмийг ардчилах, зах зээлийн эдийн засаг бүрэлдэн бий болох үйл явцыг гурван шаттайгаар авч үзсэн байна. **Нэгдүгээр шат нь** коммунист дэглэм нуран унах үйл явцаар эхлэх бөгөөд энэ үеийн гол зорилт бол улс төрийн засаглалын дээд бүтцэд шинэчлэл хийх, эдийн засгийн уналтыг сааруулах, тогтворжуулах анхны алхамуудыг хэрэгжүүлэх явдал юм. **Хоёрдахь шат** бол ардчилсан тогтолцоо бүрэлдэн бий болж баталгаажих үе байна. Шинэ үндсэн хуулийг батлан гаргах, сонгуулийн шинэ системийг баталгаажуулж мөрдөх, нийгмийн практикт ардчилсан процедур, хэм хэмжээг нэвтрүүлэх нь энэ үеийн тулгамдсан зорилт болно. Улс төрийн шинэчлэлтэй уялдаад эдийн засгийн хүрээнд ихээхэн өөрчлөлт гарна. Юуны өмнө банкны сектор бий болж, өмчийн эрхийг хуулиар баталгаажуулах үндсэн дээр төрийн өмчийн монополь байдлыг устгаж бага, дунд хувьчлал хийгдэнэ гэж үзсэн байна. Тэрээр ардчилсан соёлд тулгуурлан улс төрийн институтууд хэлбэршин төлөвшиж, эдийн засгийн өсөлт тогтворжсоноор шилжилтийн гуравдахь шат эхлэнэ. Шилжилтийн нэгдүгээр шат 1-5 жил, хоёрдахь шат 3-10 жил, гуравдахь шат нь 5-15 жил түүнээс ч илүү хугацаанд үргэлжилж болох юм гэжээ.

Авторитар, тоталитар дэглэмээс ардчилалд шилжих шилжилтийн дээрх загварууд нийтлэг давуу ба сул талтай юм. Тэдгээрийн давуу тал нь, **нэгдүгээрт**, ардчилсан шинэчлэлтийн хувилбаруудыг томъёолж, тэдгээрийн хэрэгжих нөхцөл боломжийг ямар нэг хэмжээгээр тодорхойлсон, **хоёрдугаарт**, нийгэм, улс үндэстний дотоод эв нэгдэл, улс төрийн элитүүдийн зөвшилцлийг шилжилтийн аль нэг үе шатны нэн чухал нөхцөл, гол агуулга гэж үзсэн явдал юм. Гэвч онолын ихэнх загварууд тухайлсан нэг орны юмуу цөөн хэдэн орны /ихэвчлэн Төв ба Дорнод Европын/ жишээн дээр боловсрогдсон учир ардчилсан бус засаглалаас ардчилалд шилжих шилжилтийн универсал загвар болж чадахгүй юм.

Пост коммунист орнууд дахь шилжилтийн үеийн эдийн засаг, улс төрийн шинэтгэлийн харьцааны асуудал, барууны судлаачдын анхаарлыг ихээхэн татаж байна. Асуудлын гол нь зах зээлийн эдийн засаг ба ардчилалд нэгэн зэрэг шилжих "хосолмол шилжилт" юм. Нилээд судлаачид тэдгээр орны хүн амын үндсэн хэсэг нь коммунист дэглэмийг эсэргүүцэн тэмцэхдээ үзэл санаа, улс төрийн шинжтэй асуудлаас илүү нийгэм эдийн засгийн шалтгааныг гол болгосон. Тиймээс амьжиргааны түвшингийн бууралт, хүн амын өргөн давхаргын материаллаг аж байдлын доройтол нь постсоциалист орнуудад нийгэм улс төрийн системийн нь хувьд ардчилалд итгэл алдах, үл итгэх байдлыг бий болгож байна.

Энэ нь **нэгдүгээрт** ардчиллын эсрэг барууны болон зүүний хүчнүүд идэвхжих, **хоёрдугаарт**, эрх баригчдын зүгээс ард олны дотор үүсч болох тэмцэл хөдөлгөөнөөс болгоомжилж ардчиллын эрх, эрх чөлөөг хязгаарлах, **гуравдугаарт**, шинэ авторитар дэглэм тогтоход хүргэх аюултай гэж үзэж байна. Нийгэм улс төрийн ийм тааламжгүй

⁶ См: Przeworski A. Democracy and the Market: Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America. Cambridge, 1991. Ch.2.

нөхцөл байдлаас зайлсхийж эдийн засгийн эмх замбараагүй байдлын үеийг түргэтгэхийн тулд нэг бол "муужруулах эмчилгээний" аргыг хэрэглэх эсвэл үйлдвэрлэл уналтын доод цэгтээ хүртэл эдийн засгийн реформыг хойшлуулахыг санал болгож байлаа. Мөн улс төр, эдийн засгийн шинэ реформыг нэгэн зэрэг явуулахаас татгалзахыг зөвлөмж болгодог хандлага ч байсаар байна. Тэд 1) ардчилах үйл явцаас урьтаж эдийн засгийн реформ хийх; 2) эхлээд улс төрийн иж бүрэн реформ хийж, түүнийгээ инсититужин бэхжсэний дараа эдийн засгийн өөрчлөн байгуулалтыг хэрэгжүүлэх гэсэн хоёр арга замын аль нэгийг нь сонгож болно гэж үздэг.

Нэг дэх арга замыг дэмжигчид эдийн засгийн реформ нь хүчтэй авторитар засаглалын үед боломжтой бөгөөд төрөөс эрс шургуу, шийдвэртэй, онцгой үйл ажиллагааг явуулахыг шаарддаг гэдгийг иш үндэс болгодог. 70-аад оны үеийн улс төрийн модернизацийн онолын консерватив чиглэлд тусгалаа олж байсан ийм үндэслэл өнөөдөр маргаантай байна.

Европ, Латин америк, Азийн орнуудын ардчилал, зах зээлд шилжсэн туршлагыг харьцуулан судалсан судалгаа ч эдийн засгийн модернизацийн авторитар арга зам үр ашигтай эсэх тухай асуудалд нэгдмэл утгатай хариулт өгч чадахгүй байна. Мэдээжээр авторитар дэглэмийн үед зах зээлийн өөрчлөн байгуулалтыг амжилттай хийх, улмаар энэ дэглэмийг либералчлах, ардчилах боломжийг үгүйсгэх аргагүй. Зарим судлаачид зах зээлийн эдийн засгийн харилцааг бий болгох талаар ихээхэн амжилт олж буй коммунист Хятад улс нь коммунист дэглэмийг халсан боловч эдийн засгийн дорвитой амжилт олж чадаагүй байгаа улс орнуудаас хэтийн төлөвийн хувьд илүү ардчилсан улс төрийн тогтолцоог бий болгох боломжтой байна. Коммунист эдийн засгийн хүрээнд уналт эхэлж байх үед коммунист дэглэмийг либералчлахаар Горбачевийн санаачилсан өөрчлөн байгуулалт нь зах зээлийн реформ хийх нарийн бодож боловсруулсан төлөвлөгөөгүйн улмаас л амжилтанд хүрч чадаагүй гэж үздэг байна.

Гэвч эдийн засгийн либералчлалыг авторитар аргаар хэрэгжүүлэх асуудлын тухайд өрнөдийн гол гол улс төр судлаачид, эдийн засагчид үүнээс зарчмын өөр байр суурьтай байна. Тэд *нэгдүгээрт*, ихэнх авторитар засгийн газрууд практик дээр эдийн засгийн либералчлалыг хэрэгжүүлэх чадваргүй юм; *хоёрдугаарт*, авторитар дэглэм бүхий ямар ч засгийн газар хүний эрх, чөлөөт үйл ажиллагаа, ардчиллын хөгжилд түлхэц үзүүлэх чадваргүй. Тиймээс улс төрийн өөрчлөлт бол төлөвлөгөөт эдийн засгаас зах зээлийн эдийн засагт шилжих чухал урьдач нөхцөл гэж үздэг. Тухайлбал АНУ-ын судлаач Х.Линц, А.Штепан⁷ нарын үзэж байгаагаар Оросод улс төрийн шинж чанар бүхий өөрчлөлтөөс эдийн засгийн шинэчлэлтийг чухалчилж, Үндсэн хуулиа шинэчлэх, парламентын шинэ сонгууль хийх, улс төрийн ардчилсан шинэ нам байгуулах зэрэг улс төрийн тулгуур өөрчлөлтүүд хийлгүй цаг алдсанаар Оросын ерөнхийлөгч Б.Ельцин түүний талынхан 1991 онд ноцтой алдаа гаргасан. Үүний үр дүнд Оросын эдийн засаг ч, төр ч, ардчилал ч суларсан. Посткоммунист Оросын орчин үеийн хөгжлийн удаа дараагийн хямралууд нь улс төрийн мэдлэг, туршлагаар бага, залуу эдийн засагчдын гэнэн алдаатай тогтолцооноос болж ардчиллын хөгжлийн алс хэтийн зорилт хохирсноос үүссэн байна.

Транзитологи ардчилалд шилжих шилжилтийг нэг чиглэлт, шугаман бус харин эргэлт буцалт ч тохиолдож болох бэрхшээлтэй нарийн төвөгтэй үйл явц гэдгийг хүлээн зөвшөөрдөг. Энэ шилжилтийн үед олон нийтийн үнэлэмжийн өөдрөг шийдэмгий байдал, бас гутрангуй, үл итгэх үзлийн аль ч давамгайлах хандлагатай байж болно гэж үздэг. Барууны транзитологичдын үзэж байгаагаар посткоммунист нилээд оронд ардчилсан ирээдүйнхээ талаар пессимист үнэлэмж давамгайлж байна. Үүнээс болж тэдгээр оронд ардчилсан хөгжлийнхөө чиг баримжаанаас татгалзаж, коммунист дэглэм эргэн тогтох аюул учирч болохоос гадна авторитаризмын элементүүдийг өөртөө агуулсан үндэсний (дарангуйлал) диктатур нилээд урт хугацаагаар оршин тогтнох боломжтой гэж үздэг. Тухайлбал Ф.Шмиттер посткоммунист орнуудад баталгаажуагүй,

⁷ Linz J., Stepan a. Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern europe, South America and Post-Communist Europe. Baltimore-London, 1996. P.3.

тогтонги байдалтай, бүрэн бус ардчилал бий болох нь илүү магадлалтай. Өөрөөр хэлбэл өнөөгийн шилжилтийн нөхцөл байдал харьцангуй урт хугацаанд хадгалагдаж үлдэнэ гэж үзэх нь бодитой бөгөөд энэ нь посткоммунист орнуудад капиталист зах зээлийн эдийн засаг анхлан бүрэлдэх үеийн тааламжгүй шинж чанар, өмнөх үеийн нь тоталитар уламжлалын сөрөг шинж хосолж байгаатай холбоотой гэжээ.

Социалист систем задран унаснаар эхэлсэн посткоммунист шилжилтийн үйл явц анхнаасаа орон бүрд өөр өөрийн шинж, онцлогтой байлаа. Польшид хувьсгал удаашралтай, хүндрэлтэй гэвч цус асгаруулахгүй явагдаж байсан Румынд гэнэт ямар ч бэлтгэлгүй, олон хохирогчтой, Чехословак ба Ардчилсан Германд төрийн зүгээс далайсан мунатай учирсан боловч хурдан, гүн явагдсан. Зөвлөлт улсад хувьсгал нь төвөгтэй, санаанд оромгүй байдалд болж түүний төгсгөл нь тодорхойгүй байв.

Өнөөдөр хуучин социалист орнууд нийгэм, улс төрийн нэг хэв загварын байхаа нэгэнт больж тэдгээр орны посткоммунист хөгжлийн үйл явцад ялгарал гүнзгийрч байгааг транзитологчид тэмдэглэж байна. Америкийн улс төр судлаач Ч.Гати⁸ Төв Европын коммунист байсан нилээд орон, Балтын орчмын хуучин Зөвлөлтийн Бүгд Найрамдах улсуудад ардчилалд шилжих шилжилт, зах зээлийн эдийн засгийн шинэчлэлт амжилттай хэрэгжиж дуусах боломжтой байна гэжээ. Харин энэ бүлэгт ороогүй дорнод Европын бусад улсууд болон Орос, Украин, Белорусс, Молдавыг хагас авторитар дэглэмтэй улсуудын тоонд оруулжээ. Эдгээр оронд зах зээлийн эдийн засгийн шинэтгэл аажим “алгуур” шинжтэй бөгөөд төр засаг нь чөлөөт хэвлэлийг хүлээн зөвшөөрдөг, сонгууль өнгөн талаасаа чөлөөт байдалтай мэт боловч төдийлөн шударга бус явагддаг. Транзитологийн хэвшин тогтсон ойлголтоор бол энд “төлөөлөгчдийн ардчилал” буюу засаглалын бодит эрх мэдэл нэг төвд, өөрөөр хэлбэл ерөнхийлөгчдийн гарт төвлөрсөн ардчилсан систем тогтсон гэжээ.

Ч.Гати гуравдахь бүлэг оронд Хуучин Зөвлөлтийн Төв ба Дундад Азийн 8 бүгд Найрамдах улсыг оруулжээ. Эдгээр оронд тоталитаризмын оронд авторитари дэглэм тогтсон бөгөөд ойрын ирээдүйд ардчилсан улс төрийн тогтолцоо бүрэлдэн төлөвших хэтийн төлөв харагдахгүй байна гэжээ.

Посткоммунист хөгжлийн талаархи энэ ангилал үйл явцын өнөөгийн төрх байдлыг тусгаж байгаа боловч өнгөц бөгөөд субъектив шинжтэй юм. Тухайлбал үндсэн бус хүн амын нь эрх зүйн асуудал шийдвэрлэгдээгүй хурцадмал хэвээр байгаа Балтын орчмын хуучин бүгд найрамдах улсуудыг ардчилах үйл явц хамгийн амжилттай хэрэгжиж буй орнуудын тоонд оруулсан байна.

Өрнөдийн судлаачид Монгол улс дахь шилжилтийн үйл явцыг анзааран судалсан нь харьцангуй бага юм. Дэлхийн нэр хүнд бүхий судалгааны байгууллага Freedom House-ийн 2000 оны судалгааны дүнгээс үзэхэд улс төрийн ба иргэний эрх чөлөөг хангаж буй байдлаараа чөлөөт ангилалд багтдаг нийт 88 улсын дотор Монголыг оруулсан байдаг. Хүний эрхийн олон улсын болон дотоодын байгууллага, эрдэмтдийн судалгаанаас үзэхэд улс төрийн эрх чөлөө Монгол улсад харьцангуй эерэг үнэлгээтэй байгаа боловч иргэний эрхийн хэрэгжилт нилээд хоцрогдонгуй байдалтай байна.

Эцэст хэлэхэд посткоммунист хөгжлийн үзэл баримтлал бүрэн боловсрогдож чадаагүй байна. Энэ нь нэг талаас ардчилсан шилжилтийн тухай транзитологийн онол, арга зүй боловсронгуй болоогүй, нөгөө талаас хуучин социалист орнууд дахь улс төр, эдийн засгийн шинэчлэлтийн үйл явцын онцлог, нарийн төвөгтэй байдалтай холбоотой байна.

⁸ Политология. (проблемы теории). Санкт-Петербург. 2000. Стр.343-344.